

מעבר לעדתיים: גיאופוליטיקה, פיצול ומלחמת האזרחים בסוריה

בנדטה ברטי וג'ונתן פריס

בשלוש השנים האחרונות מתחוללת בסוריה מלחמה עקובה מדם, שמצידה האחד משטרו של בשאר אסד ותומכיו בזירה הבינלאומית, ומנגד אוסף הפלגים השונים שמרכיבים את האופוזיציה המתנגדת למשטר, בתוך המדינה ומחוץ לה. מה שהחל כהתנגשויות חמושות אקראיות התפתח למלחמת אזרחים מתמשכת, אולם הסיקור הבינלאומי של העימות מתמקד בממד העדתי של המאבק, ומדגיש את האיבה בין הרוב הסוני למיעוט העלווי בתוך סוריה. הפער העדתי בין הסונים לשיעים חשוב במיוחד לנוכח הממד האזורי של העימות בסוריה, שגלש במהרה ל'מלחמת שלוחים' (פרוקסי) רחבה יותר בין הכוחות המרכזיים באזור, קרי, ערב הסעודית ואיראן. נראה גם שהחלוקה העדתית בתוך סוריה חיצקה פערים עדתיים שכבר היו קיימים במזרח התיכון, ובמיוחד במדינה השכנה – לבנון.

מאמר זה בוחן את המניעים ההיסטוריים והפוליטיים המרכזיים להתחזקות הדינמיקה העדתית בתוך סוריה, תוך התמקדות בהשפעה האזורית של המגמה העדתית. הוא מבקש למקם את העדתיות בהקשרה הנכון ולציין את תרומתם של גורמים פוליטיים, מקומיים ואזוריים כאחד לתחייתן של זהויות קיימות. המאמר מבקש לשלב את העדתיות בהקשר מבאר, המרחיב את הנרטיב הפשטני של "סונים נגד שיעים". ככל שמתמשך העימות בסוריה, כך עולה החשיבות של הבנת הפערים הקיימים לא רק בין הצדדים שמובילים את הלחימה, אלא גם בקרב כל צד ובאזור כולו. לבסוף, המאמר בוחן את ההשפעה שתהיה למתחים המתעוררים בין העדות ובין הארגונים השונים על סוריה 'ביום שאחרי'.¹

ד"ר בנדטה ברטי היא חוקרת במכון למחקרי ביטחון לאומי.
ג'ונתן פריס הוא פרשן לענייני המזרח התיכון המתגורר בלונדון, ועמית בכיר שאינו תושב במועצה האטלנטית (Atlantic Council).

הצבת הפערים העדתיים ומלחמת האזרחים בסוריה בהקשר

שורשי מלחמת האזרחים בסוריה מורכבים ועתירי רבדים, ולא ניתן להבינם רק מתוך בחינת הזהויות העדתיות הקיימות והפער בין הסונים לשיעים. להתפרצות בסוריה יש לפחות שלושה הסברים נוספים.

ראשית, מחאות נגד המשטר – המקושרות לגל ההתגייסות הפוליטית והחברתית ששטף את האזור כולו והומרץ על ידי ההתעוררות הערבית – בתגובה למשטר רודני ששלט באמצעות חוקי חירום, יחסי חסות (קליינטליזם) ושחיתות מקומית. שנית, ההפגנות הראשונות במארס 2011 בסוריה פרצו מתוך תחושת תסכול מחוסר השוויון החברתי הגובר ומממשל כושל.² מאז ש'הוכתר' בשאר אסד כנשיא ביולי 2000, הוא האיץ את הליברליות הכלכלית הזהירה של אביו חאפז, ודחף למדיניות נאו-ליברלית רחבה ומרחיקת לכת המכוונת להפרטת נכסים ציבוריים, לליברליזציה של המגזר הפיננסי ולעידוד השקעות פרטיות והזרמת הון זר לסוריה.³ רפורמות אלה, שזכו לתנופה נוספת בעקבות הנסיגה מלבנון ב־2005, הובילו לצמיחה כלכלית שנזקפה בחלקה גם לעליית מחירי הנפט בעולם, ולעידוד השקעות זרות. אולם כמו ברפורמות נאו-ליברליות שנעשו לאחרונה במדינות ערב אחרות, גם כאן ההתקדמות לעבר כלכלת השוק הזניחה חלוקה הוגנת של ההכנסות ויצירת הגנות חברתיות, ולפיכך הביאה לצמיחה כלכלית המעכבת התפתחות.⁴ הליברליזציה הכלכלית לא הובילה להפניית כספים להאצת התעשייה המקומית או לייצור החקלאי, ולא הצליחה ליצור מקומות תעסוקה משמעותיים. כתוצאה מכך חל גידול חד בחוסר השוויון בהכנסות בין המרכזים העירוניים הראשיים לבין הפריפריה, שנותרה מרוששת מתמיד.⁵

נקודה שלישית: תנאי החיים של המעמד הבינוני הנמוך ומעמד הפועלים

בסוריה, ובמיוחד של אלה בפריפריה הגיאוגרפית של

המדינה, התדרדרו עוד בשנים שקדמו למהפכות 2011 כתוצאה מעליית האינפלציה, הירידה במחירי הנפט וצמצום הסובסידיה הממשלתית. התדרדרות זו ברמת המאקרו הצטרפה לחוסר משילות ולשחיתות נרחבת ברמה המקומית. חלה ירידה ממשית ביעילות (אך לא באכזריות) של המגזר הביטחוני, והממשל המקומי הפך להתגלמות התרבות הטורפת, שבה משאבים לא חולקו

שורשי מלחמת האזרחים בסוריה מורכבים ועתירי רבדים; ולא ניתן להבינם רק מתוך בחינת הזהויות העדתיות הקיימות והפער בין הסונים לשיעים

מחדש אלא נלקחו לטובת מעטים.⁶

התנהלות זו שהביאה להתפתחות לא־מאוזנת, לשחיתות ולחוסר שוויון בין המרכז לפריפריה מסבירה את שורשי המהפכה בסוריה, וחושפת קווי דמיון בין ההפגנה הפוליטית שהציתה את ההתעוררות הערבית בטוניסיה לבין סבב המחאות הראשוני בסוריה.

אולם עדיין, לא ניתן להתעלם מכך שקווי השבר העדתיים היו גורם נוסף שתרם לחיזוק המתח הפנימי, ואשר הוזן משילוב של גורמים מבניים, פוליטיים וכלכליים. במקרה של סוריה, הגבולות האתניים והעדתיים חופפים לרוב למפה הגיאוגרפית של אזורי עוני והדרה. בעשורים האחרונים, הגישה של יחידים וקהילות לעמדות השפעה ולזכויות יתר צועדת יד ביד עם הזהות העדתית שלהם.

משטר אסד נשען מאז ומתמיד על צירוף של דיכוי והטמעת מיעוטים בקבוצות קיימות (קואופטציה) כדי להבטיח את הישארותו בשלטון, כשהוא שומר על אחיזה חזקה בכל מוסדות השלטון ובמערכת האכיפה בסוריה.⁷ אסטרטגיה מרכזית לשימור משטר אסד הייתה להעניק למיעוטים כמו הדרוזים, הישמעאלים ומעל לכל העלווים – שמהווים בקושי עשרה אחוזים מהאוכלוסייה הסורית – גישה לעמדות כוח ולזכויות יתר באופן לא-פרופורציונלי.

במקביל, הגבול בין הדרה להכללה לא נקבע אך ורק לפי פוליטיקה של זהויות ועדתיות. שני הנשיאים לבית אסד, האב והבן, עשו שימוש ברפורמות כלכליות כדי לייצב את כוחם.⁸ הליברליזציה הכלכלית הייתה כלי בידי ממשלת אסד להרחבת בסיס התמיכה בו, בכך שהבטיחה את נאמנותם של המרוויחים מרפורמות אלה, כלומר, מעמד הביניים הגבוה הסוני בקרב תושבי הערים. האליטות העסקיות הנוצריות והסוניות בדמשק (ובמידה פחותה יותר גם בחלב), הרוויחו מהמדיניות של אסד בכך שהשיגו גישה טובה יותר להשפעה פוליטית. התהליך נשען על עליית דור חדש לחלוטין של קצינים הנאמנים לבשאר, ומחויבים לתוכנית הכלכלית והפוליטית שלו.⁹ הנישואין בין אסד לאסמה אל-אחרס הסורית-בריטית – בת למשפחה סונית עשירה שמוצאה מחומס – מסמלים ברית זו בין האליטה הפוליטית והצבאית של העלווים לבין האליטה העסקית של הסונים.¹⁰

התמהיל הנפיץ של שחיתות, יוהרה, זכויות יתר ואי־שוויון היה הדלק למחאות הראשונות במארס 2011. המחאה לא התמקדה כל כך בתביעות עדתיות, אלא בקריאה לשינוי פוליטי, כלכלי וחברתי אמיתי. ההפגנות החלו בפריפריה הסורית משוללת הזכויות, בעיר הדרום-מערבית הכפרית והענייה דרעא, ומשם התפשטו כמו אש בשדה קוצים לכל רחבי סוריה (שלובתה בעזרת המדיה החברתית וסרטוני יוטיוב שהועלו מטלפונים סלולריים). בדרך גייסו המפגינים את תמיכת אנשי הרוח המובילים ומנהיגי האופוזיציה והארגונים אשר תמכו ב'אביב של דמשק' בשנת 2000 וב'הצהרת דמשק' ב-2005.¹¹

ממחאה לא-אלימה גלשו העימותים לאלימות, כאשר המעבר מסכסוך פוליטי לעדתי היה מהיר אפילו יותר. כדי להבין את המעבר לעימות עדתי אלים יש לנתח את האסטרטגיה הפוליטית שיושמה במכוון מצד המשטר הסורי, ואולי פחות במכוון מצד כוחות חיצוניים משני עברי המתרס. אסטרטגיות פוליטיות אלה הניעו פערים חוצי־עדות קיימים, והפכו אותם למוקד העימות.

אסטרטגיית ההתמודדות של משטר אסד עם האופוזיציה המקומית כללה מספר רכיבים: דיכוי אלים של ההפגנות,¹² בשילוב שינויים פוליטיים קוסמטיים מעורפלים וקמפיין שמאשים את האופוזיציה בקיצוניות ובטרור 'תכפירי' (מוסלמים כופרים), במטרה להביא מיעוטים וגורמים אחרים שיושבים על הגדר להתלכד מאחורי המשטר.

משטר אסד התבונן במפגינים דרך 'עדשה ביטחונית', והסתמך על אסטרטגיה מכוונת ומקיפה למדי שמטרתה לעורר פחד. אסטרטגיה זו כללה דיכוי של כל סוגי ההתגייסות, נקמה בקהילות ובאזורים שבהם התרחשה פעילות נגד המשטר, מעצרים, עינויים והרג של מנהיגי המפגינים ואיומים על התומכים בהם.¹³ קמפיין מכוון ואלים זה מילא תפקיד מרכזי בדחיפת האופוזיציה ממחאות לאלימות לפעולות אלימות. המיליטריזציה של הסכסוך פעלה לטובתו של אסד, בכך שאפשרה לו יד חופשית יותר בהתמודדות עם האופוזיציה. לשליט רודן נוח יותר, בדרך כלל, להתעמת עם התנגדות אלימה מאשר לשאת מאבק לא-אלים ממושך.¹⁴

ההסלמה האלימה אפשרה למשטר גם לשמר את בסיסי התמיכה שלו. האסטרטגיה של הטלת פחד נועדה לליבוי אש העדתיות במטרה לאחד את המיעוטים הגדולים במדינה, למעט החריגה הבולטת של הכורדים. המשטר, בתחכמו, הדגיש את האיום הקיומי על הישרדותן של קהילות אלה במקרה של ניצחון האופוזיציה. אסד הבליט את טבעה הסוני של האופוזיציה, ובמקביל הצביע על אופייה האסלאמיסטי כשהוא מתייחס למתנגדי המשטר כאל 'טרוריסטים'. בראיון שנתן בספטמבר 2013 למגזין הצרפתי 'לה פיגרו', סיפק אסד דוגמה לשיח של המשטר: "אנחנו נלחמים בטרוריסטים (...). שמונים עד תשעים אחוזים מהם שייכים לאל-קאעדה. הם אינם מעוניינים ברפורמות או בפוליטיקה. הדרך היחידה להתמודד מולם היא להשמיד אותם".¹⁵

השד העדתי של קיצוניות סונית הצליח להבטיח את נאמנותם של מיעוטים קטנים אך חשובים בתוך סוריה, לרבות הדרוזים, העלווים והמגזר ההולך וגדל של הקהילה הנוצרית. אסד הסתכן גם בחיזוק הממד העדתי של העימות בכך שנשען על ארגוני "הגנה עצמית" צבאיים באופיים (המכונים 'שביחה' בפי האופוזיציה).¹⁶ ארגונים אלה משתייכים בעיקר לקהילה העלווית, שהוא עצמו מבניה. ככל שמיליציות ה'שביחה' ביצעו יותר מעשי טבח וזוועות בשם "הגנה" על המשטר, כך הופנתה האיבה מצד הסונים מתנגדי המשטר לעבר הקהילה העלווית, וכרכה את גורלם של העלווים בשרידותו של אסד, כשהיא מוסיפה למעגל האכזרי של אלימות עדתית. ייחוס התעוררות העדתיות למניעי המשטר בלבד משקף זווית ראייה צרה מדי. האופוזיציה הפועלת בשטח נגד אסד תרמה בהחלט את חלקה למגמה זו. 'הקואליציה הלאומית למען כוחות ההתנגדות והמהפכה בסוריה', שהיא הגוף הפוליטי המוכר כ'נציגי העם הסורי', וכן אנשי רוח מפורסמים המשוויכים אליה

כמו רדואן זיאד, יוצאים מגדרם כדי להבליט את הממד המאחד והלא-עדתי של פועלם.¹⁷ אולם בשטח, עלייתם של ארגוני ג'האד המשוויכים או מקבלים את השראתם מהסלפים או מאל-קאעדה, תופסת נפח משמעותי באופוזיציה המתנגדת לאסד. ארגונים אלה הם רכיב נוסף, במיוחד לנוכח חשיפת דיווחי הזוועות שביצעו כוחות האופוזיציה נגד המיעוטים העלווים והנוצרים בסוריה.¹⁸

התחזקות המחנה 'הרדיקלי' באופוזיציה קשורה למניע המרכזי השני של העדתיות בסוריה – תפקידם והשפעתם של גורמים חיצוניים. הגיבוי והתמיכה הפיננסית שניתנו למחנה האסלאמיסטי, בעיקר מהמפרץ, שיפרו את מעמדו וכוחו ביחס לפלגים אחרים באופוזיציה. תמיכה חיצונית תורמת ישירות לדינמיקה העדתית של מלחמת האזרחים. בחלק הבא של המאמר תוצג החשיבות של בחינת תפקידה של הגיאופוליטיקה האזורית בעיצוב פני העימות הסורי ובדינמיקה הפנימית שלו.

הרחבת שדה הקרב: גורמים חיצוניים, גיאופוליטיקה וסכסוכים פנימיים

חלקו הקודם של המאמר הזהיר מפני דגש היתר המושם על הממד התרבותי, ה'שיוכי' או הדתי של הפער בין הסונים לשיעים, וקרא לשלב את הנרטיב העדתי במסגרת ניתוח רחב יותר של התהליך הפוליטי אשר גרם להתעוררות זהויות קהילתיות אלה, שכבר היו קיימות. גורם חשוב נוסף שיש לכלול בניתוח הוא התפקיד שממלאים גורמים חיצוניים בהזנת הסכסוך, ובתהליך הפיכתה של סוריה לזירה אזורית של קרבות בין ארגונים שלוחים שונים לצד מלחמה עדתית.

ברמה הבסיסית ביותר, העימות בסוריה כיום הוא שלוחה של המלחמה הקרה האזורית בין ערב-הסעודית לבין איראן. מדיניות החוץ של ערב-הסעודית, הן ביחס להתעוררות הערבית והן ביחס לאיראן, נעשתה תקיפה יותר לאחר התערבותה הצבאית בבחריין שבשליטת משפחת המלוכה ח'ליפה.

ההתערבות נועדה לתמוך במלוכה הסונית הידודה מול אופוזיציה פוליטית שיעית שהראתה סימני תסיסה מוגברת ב-2011. העניין והמעורבות הגוברים של הסעודים בסוריה הם תגובה לשילוב בין כמה מגמות שנתפסות כמעוררות דאגה, וביניהן הרתיעה השמרנית של הסעודים מגל המהפכות שזעזע את המזרח התיכון ומכוח פוליטי שידחף לדמוקרטיזציה; אי-נוחות מקריסת הסטטוס קוו של משטרים כמו זה של הנשיא מובארכ במצרים; מה

התחזקות המחנה 'הרדיקלי' באופוזיציה קשורה למניע המרכזי של העדתיות בסוריה – תפקידם והשפעתם של גורמים חיצוניים

שנתפס כהתרחקות אמריקאית מהאזור, וכן החשש הכבד מהתפקיד האזורי של הרפובליקה האסלאמית של איראן, במיוחד בעקבות נסיגת ארצות-הברית מעיראק וההישגים לכאורה של איראן במסלול הגרעיני.¹⁹ ההתקדמות האחרונה בין איראן

למדינות ה-P5+1 במשא־ומתן על הסכם הביניים במשבר הגרעין האיראני ב־24 בנובמבר 2013, וכן ההתקרבות הברורה בין הנשיא אובמה למנהיג רוחאני – אלה רק הוסיפו לתחושת חוסר הביטחון של הסעודים.

על רקע דברים אלה, ריאד רואה בתמיכה באופוזיציה המתנגדת לאסד ובשינוי המשטר בסוריה כלים מכריעים להחלשת השפעתה של איראן באזור, אשר יאפשרו לנתק את טהראן מבעלת־בריתה הערבית העיקרית, ולעצור את קווי האספקה האיראניים לחזבאללה בלבנון. האיראנים מצידם מפעילים שיקול דומה, כשהצורך שלהם לשמר את השפעתם האזורית מוביל אותם להשקיע רבות בהשרדותם של בשאר אסד ומשטרו. כיום מתרחשת בסוריה מלחמה קרה אזורית. הסעודים חוששים שאם בעלי־בריתה של איראן יצליחו לנצח ולהישאר בדמשק, יתרחש סחף בלתי־ניתן לעצירה לטובת איראן ובעלות־בריתה באזור, במיוחד סוריה וחזבאללה. חוסר היציבות האזורי בשילוב עם שאיפות הגרעין של איראן דוחפים את הסעודים לעבר מדיניות תקיפה יותר, שעושה שימוש בעדתיות כדי לדרבן את הערבים הסונים נגד 'הסהר השיעי' שבהובלת איראן. כפי שניסח זאת דיוויד גרדנר בפייננשל טיימס, "המשחק הגדול נגד איראן... נמצא בלב העימות בין השיעה לסונה".²⁰

למרות שהמתח בין הסונים לשיעים קיים זה מכבר בין שתי מדינות אלה ותרם לאיבה ולמתקפות השטנה מצד כל אחת מהן נגד השנייה, לא ניתן להבין את רמת המעורבות והמחויבות הנוכחית שלהן בסוריה מבלי להכיר את המשמעות האסטרטגית שיש לה עבור שני הצדדים. במילים אחרות, ללא גיאופוליטיקה, העדתיות בלבד אינה מסבירה במידה מספקת את המדיניות של איראן וערב־הסעודית ביחס לסוריה.

יתרה מכך, ככל שהעימות מתארך, כך פוחתת יכולתה של העדשה הסונית־שיעית ללכוד את המציאות המלאה בשטח. הפיצול הגובר של העימותים בשטח בתוך סוריה חורג מעל ומעבר לממד העדתי. פיצול כזה משקף ומחזק במקביל את השינויים בדינמיקה הגיאור־אסטרטגית במזרח התיכון, ותורם לשרטוט מחודש של הבריתות ושל מאזן הכוחות האזורי.

לפי שעה פועלים באזור שלושה גושים מרכזיים לפחות שמעורבים בעימות בסוריה. קווי השבר בין גושים אלה נקבעים על פי אינטרסים גיאופוליטיים יותר מאשר מתוך עדתיות. הגוש הראשון הידוע בשם 'ציר ההתנגדות' מורכב

ריאד רואה בתמיכה באופוזיציה המתנגדת לאסד ובשינוי המשטר בסוריה כלים מכריעים להחלשת השפעתה של איראן באזור

מאיראן, סוריה וחזבאללה. לאחר שאיבד את תמיכת חמאס הסוני לפני יותר משנה, ציר שיעי זה נראה עדתי, אולם העלווים בסוריה אינם שיעים במובן הדתי. הם רק קיבלו הכרה פוליטית כשיעים בהקשר של מלחמת האזרחים בלבנון ועליית

האייתולה חומייני באיראן בשנות השמונים. קשר עדתי רופף זה בין טהראן לדמשק לא הצליח לגרוף את תמיכת הרחוב האיראני במדיניות ממשלתו ביחס לסוריה. מרבית האיראנים אינם תומכים במלחמתו של אסד, ורק 37 אחוזים מהם תומכים בסיוע הצבאי שמעניקה ממשלתם למשטר אסד.²¹

מלבד ציר ההתנגדות, העימות בסוריה הצית גם התעוררות סוניית שהחלה בטוניסיה בשלהי 2010. למעשה צמחו שני מחנות סוניים שונים באזור: ברית של "מהפכה התומכת באחים המוסלמים", ומחנה הדוגל ב"סטטוס קוו המתנגד לאחים המוסלמים". ברית המהפכה, שנישאה על גל החודשים הראשונים של ההתעוררות הערבית, כללה בתחילה את מצרים של מורסי, את טורקיה של ארדואן, את קטר תחת האמיר לשעבר, חמד בן-חליפה, ואת חמאס בעזה.

נכון לעכשיו, מחנה זה נמצא בעיצומה של אי-יציבות בעקבות נפילת מורסי ו'האחים המוסלמים' במצרים, וההשפעה השלילית שיש לכך על גורלו של חמאס. האקטיביזם במדיניות החוץ הקטרית עשוי גם הוא להצטמצם בעקבות התפטרות האמיר החולה בן ה-62 ופינוי כסאו לטובת בנו בן ה-33, נסיך הכתר תמים. למרות שמוקדם מדי לקבוע, האמיר החדש, תמים, מראה סימנים לכך שהוא ממוקד יותר בפיתוח פנימי מאשר בקידום תמיכה אזורית באסלאמיסטים.²² מדיניות החוץ הפרו-אסלאמיסטית של ראש ממשלת טורקיה, ארדואן, התגלתה כמעוררת מחלוקת רבה במדינתו, כמו גם הסמכותיות, האקסצנטריות והשחיתות לכאורה מצידו. בתום חודשים של עצימת עיניים לתנועת לוחמים זרים וג'האדיסטים שנכנסו לצפון-סוריה מטורקיה, החלה הנוכחות המתחזקת של ארגונים תומכי אל-קאעדה בסוריה לעורר חשש לגבי עתיד הביטחון בגבול עם טורקיה.²³

את מחנה ה"סטטוס קוו המתנגד לאחים המוסלמים"

אפשר לכנות גם כברית בין אלה הדוגלים בגישת "האחים המוסלמים" – לא בבית-ספרנו, כאשר המוקד הוא שימור הסטטוס קוו בתוך בתי המלוכה, במקביל לתמיכה בשינויי משטר שיביאו להדחת 'האחים המוסלמים' מהשלטון במקומות אחרים, כמו במצרים.²⁴ שחקנים מרכזיים במחנה זה הם בתי המלוכה בהובלת ערב-הסעודית, יחד עם איחוד האמירויות הערביות, כוויט, ירדן (אם כי במעמד אחר), וכן הממשלה המצרית הנוכחית. גם הרשות הפלסטינית, למרות שהיא שולית בעימות הסורי, נמנית עם מחנה זה. שני המחנות הסוניים – זה הדוגל במהפכות וזה הדוגל

לפי שעה פועלים באזור
שלושה גושים מרכזיים
לפחות שמעורבים
בעימות בסוריה. קווי
השבר בין גושים אלה
נקבעים על פי אינטרסים
גיאופוליטיים יותר מאשר
מתוך עדתיות

בסטטוס קוו, מעוניינים בהדחת אסד מהשלטון. יחד עם זאת, הם מעניקים מימון ותמיכה לחלקים שונים של האופוזיציה, ומעודדים בכך את ההתפלגות בשורותיה. ערב-הסעודית – הגיבוי החיצוני המוביל של האופוזיציה – תומכת ב'קואליציה

הלאומית' וב'צבא סוריה החופשי' מצד אחד, ובמקביל גם בפלגים הסלפים היריבים שלה. הדרך הטובה ביותר להסביר זאת היא שהאינטרס האסטרטגי הסעודי להפיל את אסד גובר על הכול, ומביא את הסעודים לתת גיבוי ללוחמים באשר הם, כל עוד אין אלה ארגונים המשוויכים לאל-קאעדה ול'אחים המוסלמים'.²⁵ הפיצול באופוזיציה מחריף בעקבות עלייתו של מחנה אפשרי נוסף, רביעי במספר, המייצג לוחמים וארגונים סוריים מהג'האד התומכים זמנית באל-קאעדה. ארגונים אלה תורמים לקווי שבר משמעותיים יותר בשורות המורדים, ומפלגים עוד יותר את האופוזיציה.

מבט מרפרף זה על השחקנים השונים במזרח התיכון שנוטלים חלק במלחמת האזרחים בסוריה ממחיש את המגבלות העולות מתיאור המציאות של מלחמת האזרחים בסוריה על ציר דו-קוטבי בלבד של סונים ושיעים. גיאופוליטיקה אזורית היא הדרך הטובה ביותר להסביר את הדינמיקה שעתידה לצוץ בשטח ב-2014.²⁶ סוריה כיום היא יותר מאשר אזור סכסוך עדתי. זוהי מלחמת שלוחים אזורית מורכבת ומרובת פלגים, שבה הגושים המרכזיים, ובמיוחד ערב-הסעודית ואיראן, מאמינים שהניצחון בזירת קרבות השלוחים ישפר את כוחם באזור ויחליש את יריביהם. מנהיגות אזוריות אלה מוכנות להילחם 'עד טיפת הדם הסורי האחרונה', ומוכנות להקריב את בעלי-הברית שלהן (כמו חזבאללה) למען השגת המטרה.

לא רק עדתי: גורמים חיצוניים, גיאופוליטיקה ופיצול כוחות בסוריה ובאזור כולו

לשילוב רב-העוצמה של עדתיות, גיאופוליטיקה, ופיצול כוחות יש השלכות נוקבות וכפי הנראה ארוכות-טווח הן על סוריה והן על האזור כולו. בשטח, מלחמת האזרחים עיקשת יותר מאי-פעם. צורת העימות התקבעה בכמה מאבקים מקבילים: עימות אנכי בין המשטר לאופוזיציה, מלחמת שלוחים אזורית בהובלת איראן וערב-הסעודית, מאבק רוחבי בין הכוחות המורדים על הנהגת האופוזיציה ותנועה כורדית לעבר אוטונומיה.

הפיצול משפיע גם על סיום הלחימה וגם על הסיכויים להעברה מוצלחת של השלטון, וזאת מארבעה טעמים. ראשית, היעדר חזית מאוחדת ומלוכדת הוא המכשול הגדול ביותר שניצב בפני האופוזיציה בניסיון לשנות את מאזן הכוחות בשטח. הפיצול משפיע על מתנגדי אסד גם ברמה הפוליטית, שכן הוא מייצר יריבות מתמדת המחלישה את מעמדה הפוליטי של האופוזיציה. שנית, לאופוזיציה

לשילוב רב-העוצמה של עדתיות, גיאופוליטיקה, ופיצול כוחות יש השלכות נוקבות וכפי הנראה ארוכות-טווח הן על סוריה והן על האזור כולו

מפולגת אין די כוח לשאת ולתת על הסכם פוליטי ולהבטיח את יישומו בפועל.²⁷ שלישית, במעגל האכזרי, העלייה של ארגונים ג'האדיסטיים רדיקליים מביאה

בתורה להתנכרות מצד תומכים בינלאומיים, שתמיכתם דרושה מאוד לאופוזיציה, ולמעשה מחזקת את בסיס התמיכה במשטר. רביעית, הפילוג הפנימי ושגשוג מיליציות קיצוניות המורכבות ממספר הולך וגדל של לוחמים זרים רק מגבירים את הקושי לתכנן את 'היום שאחרי' ולהגיע להעברת שלטון ולפיוס.

לעדתיות יש השפעה רעילה דומה על סיום העימות ופתרונן, במיוחד לנוכח העובדה שהתלכדות של אינטרסים גיאופוליטיים ומקומיים רק מדגישה את סיכוני העימות עבור אסד ותומכיו ועבור ארגוני האופוזיציה גם יחד. כל עוד הקהילות העדתיות הגדולות בסוריה תופסות את העימות במונחים של 'משחק סכום אפס' קיומי, אין להתפלא על התגברות מעשי הזוועה, הטיהור האתני והפשעים נגד האנושות. המלחמה נגד המשטר הפכה למלחמה בין הקהילות השונות, ובמבט קדימה, שיקום המארג החברתי ההרוס בסוריה עתיד להתגלות כמשימה קשה במיוחד.

גם המחיר האזורי הוא כבד, כמו למשל בעיראק, שם קיצונים סונים משויכים לאל-קאעדה ראו במתרחש זריקת עידוד, והחריפו את הפילוג העדתי המסוכן במדינה. גם היציבות בלבנון התערערה בעקבות המלחמה בסוריה, והיא מתמודדת עתה עם שיתוק פוליטי וחוסר תפקוד מסוכן, יחסים בין-עדתיים מרים, תסיסה גוברת בקרב קהילות הסונים והשיעים, התעוררות סלפית ולחץ גובר מהזרם המסיבי של הפליטים הסוריים.²⁸

ברמה הגיאופוליטית, קווי השבר בין מחנה המתנגדים לאסד לבין מחנה תומכיו הכשירו את הקרקע למאזן אזורי מתוח במיוחד, עם השלכות מזיקות על יחסי הסונים והשיעים. ככל שאיראן נתפסת כעוינת ומאיימת יותר באזור, כך מתהדקת הברית הסונית האזורית לבלום אותה. ניתן לטעון ש'ניצחון' של אסד עשוי ליצור בתגובה הזדמנות לאחדות סונית, אולם לא ניתן לראות במבוי הסתום הנוכחי בסוריה ניצחון של אסד, או סיכוי להתלכדות סונית בשטח או באזור.

ברמה האזורית, העדתיות בסוריה הופכת לגורם תורם להקצנה.²⁹ אנשי דת

ומטיפים טלוויזיוניים כמו יוסוף קרדאווי בקטר מלבים את העדתיות בכך שהם מעודדים את הסונים מכל העולם להילחם מלחמת ג'האד נגד משטר אסד. לאחר נאומו של חסן נסראללה ב-25 במאי 2013, שבמהלכו הכריז כי כוחות חזבאללה נלחמים וימשיכו להילחם בסוריה, החל קרדאווי להשמיע קריאות לג'האד נגד חזבאללה. הדמוניזציה שקרדאווי עושה לחזבאללה מקורה, בין היתר, באיבה

ככל שאיראן נתפסת כעוינת ומאיימת יותר כך מתהדקת הברית הסונית האזורית לבלום אותה

דתית המעורבת בתחושת הקורבניות של ה'מושריקין' (לא-מאמינים) השיעים. בתוך לבנון, רטוריקה מסוג זה תרמה לעליית הארגונים הסלפיים הקיצוניים ולשנאתם לחזבאללה והביאה לכמה התקפות נגד הארגון השיעי, שהגיעו לשיאן בפיגוע

התאבדות גדול בנובמבר 2013 בשגרירות איראן בביירות.³⁰ במקביל, מנהיגים שיעים דוגמת נסראללה, יחד עם השלטון האיראני ואסד, ליבו את ההקצנה בכך שהשתמשו באותם מונחים של איומים קיומיים מצד הטרוריסטים התכפירים הסונים.³¹

הלקח הכולל הוא שאמנם ניתן לשלהב במכוון את העדתיות באזור בהקשר של משחק גיאופוליטי רחב יותר, אולם ברגע שהשד יוצא מהבקבוק, קשה מאוד לשלוט בדינמיקה העדתית ובאיי-היציבות והקיצוניות הנלוות אליה. 'השד היוצא מהבקבוק' מסייע להבין את החשש הגובר בכל האזור ואף מעבר לו, מעליית המתח העדתי ומהקיצוניות הכרוכה בכך.³²

יש הרואים בקרע העדתי המתרחב מעין ברכה לישראל, וסבורים שהמבוי הסתום המתמשך בסוריה הוא האופציה הפחות גרועה. על פי גישה זו, כל עוד מלחמת האזרחים נמשכת, הן הג'האד הסוני והן חזבאללה מתישים זה את זה, בעוד סיכוני המלחמה הופכים ל'חור שחור' עבור איראן. בנוסף לחסרונות אלה עבור אויביה של ישראל, המלחמה הקרה באזור עשויה גם לסלול את הדרך ליחסים טובים יותר עם ערב הסעודית ועם מדינות המפרץ, במיוחד אם תחול פריצת דרך במחלוקת עם הפלסטינים.

אולם נראה שלדינמיקה המתפתחת בשטח יש משמעות שונה: בראש ובראשונה, איי-יציבות אזורית וקייטוב מבשרים על בעיות למערב, לרבות לישראל, משום שהם מגבירים את ההקצנה. העדתיות מקצינה את הסונים ומספקת קרקע פורייה

לשגשוג ארגונים כדוגמת אל-קאעדה,³³ במיוחד כאשר אלפי ג'האדיסטים חדורי מטרה מתקבצים בסוריה באותו אופן שבעבר נמשכו לג'האד האנטי-סובייטי באפגניסטן.³⁴ ככל שמלחמת האזרחים בסוריה מתארכת, כך מקצינים המורדים הסונים. במקרה כזה, אם אסד ייפול בסופו של דבר, הוא יותיר אחריו מדינה זדונית ואנדרלמוסיה רבה יותר, עם מרכיב ג'האדיסטי חזק בגבולה הצפוני של ישראל וסיכון ליצור 'תרחיש סיני' נוסף, שלפיו ארגונים חמושים חוץ-מדינתיים קיצוניים ישתמשו בסוריה כבסיס לשיגור מתקפות נגד ישראל. במקביל לכך שהעדתיות הגוברת מערערת את היציבות הכללית באזור, היא גם משפיעה

איי-יציבות אזורית וקייטוב מבשרים על בעיות למערב, לרבות לישראל, משום שהם מגבירים את ההקצנה. העדתיות מקצינה את הסונים ומספקת קרקע פורייה לשגשוג ארגונים כדוגמת אל-קאעדה

על מדינות מסוימות כמו ירדן – ששרידותה חיונית למעמדה האזורי של ישראל. על רקע דברים אלה, פתרון העימות באמצעות הסדר מוסכם ובעקבותיו הקמת ממשלה משותפת עשוי להיות הכלי היעיל ביותר לעצור את האזור מהתדרדרות נוספת לסחרור של איי-יציבות, הקצנה ועדתיות. מנקודת מבט זו, הטיעון 'הניחו

להם להילחם זה בזה³⁵ עלול להתגלות כראייה לטווח קצר מבחינה אסטרטגית, ואף בלתי-מוסרי בעיני הקהילה הבינלאומית.

הערות

- 1 'פרויקט היום שאחרי' הוא שמו של פרויקט חשוב שהתבצע בין ינואר ליוני 2012 מטעם מכון השלום האמריקאי וקואליציה של נציגי האופוזיציה הסורית, בניסיון לגבש תוכנית לחילופי שלטון בעידן שאחרי אסד.
<http://www.usip.org/the-day-after-project>
 - 2 "Popular Protest in North Africa and the Middle East (IV): The Syrian People's Slow Motion Revolution." *International Crisis Group*, Middle East/North Africa Report 108, July 6, 2011, 13, <http://www.crisisgroup.org/en/regions/middle-east-north-africa/egypt-syria-lebanon/syria/108-popular-protest-in-north-africa-and-the-middle-east-vi-the-syrian-peoples-slow-motion-revolution.aspx>
 - 3 Majid Rafizadeh, "In Syria, Follow the Money to Find the Roots of the Revolt," *Daily Beast*, April 8, 2013, <http://www.thedailybeast.com/articles/2013/04/08/in-syria-follow-the-money-to-find-the-roots-of-the-revolt.html>
 - 4 Linda Matar, "The Socioeconomic Roots of the Syrian Uprising," Middle East Institute, National University of Singapore, *Middle East Insight*. No. 58, March 27, 2012, <http://www.mei.nus.edu.sg/wp-content/uploads/2012/03/Download-Insight-58-Matar-HERE.pdf>
 - 5 שם.
 - 6 "Popular Protest in North Africa and the Middle East (IV): The Syrian People's Slow Motion Revolution," 14.
 - 7 Ahed Al Hendi, "The Structure of Syria's Repression: Will the Army Break With the Regime?," *Foreign Affairs*, May 3, 2011, <http://www.foreignaffairs.com/articles/67823/ahed-al-hendi/the-structure-of-syrias-repression?page=2>
 - 8 Steven Heydemann, "The Political Logic of Economic Rationality: Selective: ראו: Stabilization in Syria", in *The Political Economy of Stabilization Measures in the Middle East*, ed. Henri Barkey (New York: St. Martin's Press, 1992).
 - 9 "Popular Protest in North Africa and the Middle East (IV): The Syrian People's Slow Motion Revolution," 19; Selvik Kjetil, "It's the Mentality, Stupid: Syria's Turn to the Private Sector," in *Changing Regime Discourse and Reform in Syria*, Saint Andrews Papers on Modern Syrian Studies, ed. Aurora Sottimano and Selvik Kjetil, Issue No 1, (Autumn 2008). ojs.st-andrews.ac.uk/index.php/syria/article/download/705/592;
 - ראו גם: Eyal Zisser, "Alone at the Top: Bashar al-Assad and the Struggle for Syria," *Strategic Assessment*, Vol. 16, No. 3, October 2013.
 - 10 Shmuel Bar, "Bashar's Syria: The Regime and its Strategic Worldview," *Comparative Strategy* 25 (2006): pp. 357-358.
- אביה של אסמה, ד"ר פוואז אלי-אחרס הוא יועץ רפואי בעל שם בקרדיולוגיה ב-Harley Street, ומייסד החברה הבריטית סורית בלונדון. אביו עסק בשעתו בתחום הטקסטיל בחומס.

- Jonas Bergan Dræge, "Struggle for Attention in the Syrian Opposition, 2000-2013," Thesis, Oriental Institute University of Oxford, May 2013. 11
- "Syria: mass grave found in Dera'a," *The Telegraph*, May 16, 2011, 12
<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/syria/8516958/Syria-mass-grave-found-in-Deraa.html>
- "Syria's Phase of Radicalisation," *International Crisis Group*, Middle East Briefing No. 33, April 10, 2012, <http://www.crisisgroup.org/en/regions/middle-east-north-africa/egypt-syria-lebanon/syria/b033-syrias-phase-of-radicalisation.aspx> 13
- Stephen Zunes, "Supporting non-violence in Syria," *Foreign Policy*, December 20, 2012, http://mideast.foreignpolicy.com/posts/2012/12/20/supporting_non_violence_in_syria 14
- Georges Malbrunot, "La mise en garde d'Assad à la France," *Le Figaro*, September 2, 2013, ["Assad's Warning to France"] <http://www.lefigaro.fr/international/2013/09/02/01003-20130902ARTFIG00532-la-mise-en-garde-d-el-assad-a-la-france.php> [Full Transcript at <http://www.buzzfeed.com/miriamelder/assad-speaks-the-only-way-to-deal-with-them-is-to-annihilate>] 15
- לסקירה בסיסית, ראו: 16
- "Syria unrest: Who are the shabiha?" *BBC News*, May 29, 2012, <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-14482968> 17
- ראו לדוגמה: 17
- "Transcript: A revolution for all seasons," *Al-Jazeera*, November 10, 2011, <http://www.aljazeera.com/programmes/empire/2011/11/201111072216938979.html> 18
- "You Can Still See Their Blood" Executions, Indiscriminate Shootings, and Hostage Taking by Opposition Forces in Latakia Countryside," *Human Rights Watch*, October 11, 2013, <http://www.hrw.org/reports/2013/10/10/you-can-still-see-their-blood;> 18
- ראו גם: "Syrian Christians fear for survival," *Syrian Observatory for Human Rights*. http://syriahr.com/en/index.php?option=com_news&nid=1044&Itemid=2&task=displaynews#.Uom8EeJQNnE 19
- Jonathan Paris, "Prospects for Iran," Legatum Institute, January 2011, <http://www.li.com/docs/publications/2011-publication-prospects-for-iran.pdf> 19
- "Hizbollah has become a state above the state," *Financial Times*, July 23, 2013, <http://www.ft.com/cms/s/0/50cd60e8-f2bc-11e2-a203-00144feabdc0.html#axzz2ZrRYdQ1g> 20
- Jay Loschky, "Iranians' Support for Syria Softens. Less than half of Iranians favor economic, military, or political support," Gallup, November 15, 2013, <http://www.gallup.com/poll/165878/iranians-support-syria-softens.aspx> 21
- Jonathan Paris, "Syria & Sectarianism: Implications" *Atlantic Council MENA Source*, October 21, 2013, <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/syria-and-sectarianism-implications-part-ii> 22
- Liz Sly, "Turkey confronts policy missteps on Syria with rise of al-Qaeda across the border," *Washington Post*, November 17, 2013, http://www.washingtonpost.com/world/middle_east/turkey-confronts-policy-missteps-on-syria-with-rise-of 23

- al-qaeda-across-the-border/2013/11/16/e6183f12-4e27-11e3-97f6-ed8e3053083b_story.html
- ראו גם: Kareem Fahim And Sebnem Arsu, "Egypt Expels Turkey's Ambassador, Further Fraying Diplomatic Ties," *The New York Times*, November 23, 2013, <http://www.nytimes.com/2013/11/24/world/middleeast/diplomatic-ties-fraying-between-egypt-and-turkey.html?ref=world>
- Yoel Gusansky "The Arab World and the Syrian Crisis," *INSS Insight* No. 461, 24 September 2, 2013, <http://www.inss.org.il/index.aspx?id=4538&articleid=5540>
- Gregory Gause, "Workshop on Syria Global and Regional Implications of the Syrian Crisis," Lehigh University, November 2-5, 2013.
- 26 המגבלות הקוגניטיביות שמציבות 'זהויות פוליטיות' כמסגרת מסבירה יחידה מודגמות בחשש המשותף שהביעו המנהיג העיראקי-כורדי, מסעוד ברזאני, וראש הממשלה הטורקי, רג'פ טאיפ ארדואן, ביחס למאמצי מפלגת האיחוד הדמוקרטי הסורי כורדי להקים אזור אוטונומי לכורדים. הצהרות אלה ייראו משונות במבט של 'זהויות פוליטיות' המציבות טורקים נגד כורדים, אולם במבט גיאופוליטי הן מובנות לחלוטין.
- "Iraqi Kurdish leader Barzani urges support for peace process in Diyarbakir rally with Turkish PM," *Hurriyet Daily News*, November 18, 2013, <http://www.hurriyetdailynews.com/iraqi-kurdish-leader-barzani-urges-support-for-peace-process-in-diyarbakir-rally-with-turkish-pm.aspx?pageID=238&nID=58028&NewsCatID=338>
- Benedetta Berti, "Syria's Rebels: Between Talks and a Hard Place," *National Interest*, November 8, 2013, <http://d26e8pvoto2x3r.cloudfront.net/uploadimages/systemfiles/syria%27s%20rebels-%20between%20talks%20and%20a%20hard%20place%20-%20an%20article%20by%20benedetta%20berti%20in%20the%20national%20interest.pdf>
- Joseph Bahout, "Sectarianism in Lebanon and Syria. The Dynamics of Mutual Spill-Over," United States Institute for Peace, November 18, 2013, <http://www.usip.org/publications/sectarianism-in-lebanon-and-syria>
- 29 כדי להבין טוב יותר כיצד מעשי הזוועות בסוריה ותחושת חוסר האונים יכולים ללבות איבה, כעס ולבסוף הקצנה, קראו:
- Sara Assaf, "I am not a terrorist... yet," *Now Lebanon*, November 9, 2013, <https://now.mmedia.me/lb/en/commentaryanalysis/519760-i-am-not-a-terrorist-yet>
- Yoram Schweitzer, Benedetta Berti, "The Bombing of the Iranian Embassy in Beirut: Hitting Two Birds with One Stone," *INSS Insight* No. 488, November 21, 2013, <http://www.inss.org.il/index.aspx?id=4538&articleid=5999>
- 31 'תכפיריזם' היה המונח שטבע סייד קוטב ככינוי לשליט מוסלמי שסטה מהאסלאם, כמעשה לא־חוקי ובוגדני. לאחר מכן הפכה החובה לכל המוסלמים לצאת לג'האד נגד כל שליט עריץ. ראו:
- Emmanuel Sivan, *Radical Islam: Medieval Theology and Modern Politics* (Yale 1990).
- ראו דיון רלוונטי עדכני על עליית העדתיות בלבנט, בתוך:

- Benedetta Berti and Yoram Schweitzer, "Hizbollah in Syria: Losing the Balance between "National Resistance" and Sectarian Interests?", Vol. 16, No. 1, *Strategic Assessment*, July 2013, [http://www.inss.org.il.cdn.reblaze.com/upload/\(FILE\)1376549203.pdf](http://www.inss.org.il.cdn.reblaze.com/upload/(FILE)1376549203.pdf)
- "Many Sunnis and Shias Worry About Religious Conflict. Concern Especially High Among Muslims in Lebanon," *Pew Research*, November 7, 2013, <http://www.pewforum.org/2013/11/07/many-sunnis-and-shias-worry-about-religious-conflict/> 32
- F. Gregory Gause, III, "Iran's Incoming President and the New Middle East Cold War." *Brookings Blog*, July 8, 2013, <http://www.brookings.edu/blogs/Iran-at-saban/posts/2013/07/08-Iran-Saudi-middle-east-cold-war> 33
- Aaron Zeiling "Up to 11,000 foreign fighters in Syria; steep rise among Western Europeans," International Centre for the Study of Radicalisation Insights, December 17, 2013, <http://icsr.info/2013/12/icsr-insight-11000-foreign-fighters-syria-steep-rise-among-western-europeans/> 34
- E. Luttwak, "In Syria, America Loses if Either Side Wins," *The New York Times*, August 24, 2013, http://www.nytimes.com/2013/08/25/opinion/sunday/in-syria-america-loses-if-either-side-wins.html?emc=eta1&_r=0 35